

DİNİ MESELELER

PROF. DR.
HÜSEYİN
ATAY

A — Din - İnsan Tabiatı

Din umuttur, iyiliktir, hayırdır; sözlük anlamında da nizam ve düzendir. Nizam ve düzende hayat, olgunlaşma, daha iyiye gitme ve götürme gayesi ve bu gayeye ulaşma çabası ve gayreti vardır. Dinsizlik ve Allahsızlıkta umutsuzluk, bitiklik, sonluluk, yokluk, karanlık ve uçurum vardır. Din bir değerler sistemidir; onda iki dünya düzeni vardır. Bunlardan biri, içinde bulunulan, yaşanılan, konuşulan, kazanılan, kavgası yapılan, hayat ve mücadele dolu, sonu olan dünya; diğeri ise bu dünyadan sonraki öbür dünya, sonsuzluk dünyası ve buradakinin devamı olan dünya, burada kalan gizliliklerin açığa vurulacağı, yapılan haksızlıkların ödeteleceği, karşılık bulmayan iyiliklerin değerlendirilip ödeneceği öteki dünya, burada yapılan yanlış değerlendirmelerin düzeteleceği, kimin daha iyi, en iyi ve gerçekten pek iyi ve olgun olduğunun açıkça anlaşılacağı öbür dünyadır. İnsanın akıl ve şuuruna doğuştan yerleştirilen tecessüs ve merak etme, bilinmeyi arama, öğrenme duygusu, onu gayeden gayeye, hedeften hedefe, bilinenden bilinmeyi bilmeye koşturmaktadır. İnsan bir işini bitirince öbürüne koyulur ve bu sonsuzca sürer, gider. İnsanın sonsuzluğa uzanması, sonsuzluk kavramı ve dinin öbür dünya inancı ile teşvik edilmiş ve insanoglunun bu sonsuzluk arzusunu iyi kavramış olan din, ona en iyi değeri vererek bu dünyada insanlar arasındaki ilişkilerin en iyi şekilde olmasını emir ve tavsiye etmiştir. Din, bu hususta gerekli gördüğü kural ve ilkeleri koyarak, insan aklının dış tesirlerden kurtularak, hemen doğruyu bulmasına ve yanılmamasına yardım etmiştir.

Allahsızlar, dinin tarih boyunca öğretilmiş olduğu iki dünya nizamından yalnız şimdi yaşanılan dünyayı, varlık dünyası kabul ederler. Onlar, dinin Allah fikrini inkâr ederek, yıkılacağını sanırlar. Onu yıkmayı aklıklarına koyanlar; Allahsızlığı benimsetmek için özel teşkilât, felsefî sistemler ve devlet kanunları yapmışlardır. Ama din yalnız Allah inancından ibâret değildir. Din, iki ayrı dünya görüşünü öğreten bir büyük, geniş değerler sistemi ve düzenidir. Al-

lah'ın varlığı, insanınki gibi, fizikî ve maddî olmadığı için, maddenin içinde sıkışıp kalan, maddenin dışına çıkamayan, onun dışını göremeyen ve görmemek için mevcut kapı ve pencereleri kapatan insan, Allah'ı inkâr etmekte, başka bir deyişle Allahsız olmaktadır. Ama inkâr etmekle, dinsizliği öğretim programlarına sokmakla din yıkılmaz ve yıkılması da mümkün değildir. İnsanoğlunu dinsizleştirme için onu yeniden yaratmak ve yaratırken de temelinden şuuru kaldırmak lâzımdır. Bir şey kendinden daha büyük bir şeyle yıkılır. Felsefe daha büyük bir felsefe ile, inanç sistemi daha büyük bir inanç sistemi ile, din daha büyük bir din ile, Allah fikri daha büyük bir Allah fikri ile yıkılabilir, yoksa Allahsızlıkla yıkılmaz. Yalnız, tezahürleri engellenebilir, bu bir süre için mümkün olur, İnsanoğlu bakî kaldıkça, bu böyle olmuştur, ve böyle olacağı da benzermektedir. *En koyu dinsizlik, en koyu dindarlığın bir tepkisi olacağından şüphe etmemek gerekir. Dinsizliği, tüm insanlığın gerekli bir vasfı yapabilmek için Allahsızların, insanı yapan fabrikanın sahibine (eğer böyle bir fabrika varsa) yeni model bir insan yapmasını ve mevcut modeli piyasadan çekmesini istemekten başka çareleri olmadığını bilmeleri gerekir.*

Maddenin odasında sıkışıp kalan insan, bunalımlara düşüyor ve öldüğü zaman da kendisine göre yok olup gidiyor ve artık son buluyor. O, varlığından bir daha bahsedilecek bir nesne olarak kalmıyor. Çünkü dinsiz ve Allahsızların iddialarına göre, kendi varlıkları hücrelerin tesadüfen bir araya gelmeleri ve bir hücre yığınının bir araya gelmesiyle kendi aralarında, kendi başlarına kurdukları bitkisel veya hücrenel bir münasebetten başka bir şey değildir. İnsan bir ağaç yaprağı gibi görevini yaptıktan sonra düşer ve toprağa karışır, bir daha izine rastlanılamaz. Böyle bir sona varış, böyle bir sonuçla karşılaşmak, insanoğlunun hoşuna gitmiyor, tersine ona tiksinti ve endişe veriyor. İşte bütün bunlardan dolayı çeşitli metotlarla dinsizliğe sürüklenmek istendiği halde, bugünkü toplumlarda, özellikle memleketimizde, Allahsız ve dinsiz

olamayan pek çok insan vardır. Ancak bunlar her şeye rağmen dindar da değillerdir; çünkü din, onlara bir baskı, çekilmez, uygulanamaz hükümler, yasaklar kümesi gibi, harfi harfine yapılması istenen bir sürü buyruklar ve yapılmaması gereken bir yığın zorluklar manzumesi olarak tanıtılmıştır. Bu hale getirilen dine bağlı olup dindar olmayanın hem dünyası hem de âhireti böylece harap edilmiştir. O, bu kadar ağır şartlar altında dindar olamayacağını, Allahsızların telkini ile fiilen kabullenmiş bir duruma düşürülmüştür. Bu durum yalnız müslümanlara mahsus olmayıp, aksine Batı'da başlayıp oradan bize geçmiş ve diğer dünya ülkelerine yayılmıştır.

İşte inançta ve nazariyede, şuurlu bir düşünce sonucunda, Allahsızlığı kabullene-meyen ve ortaçağ geleneğinde, din adamlarınca telkin edilen dinin emir ve yasaklarını, tamamı tamamına yapıp dindar olmayan kimselerin varlığından ötürü dünya toplumları ve toplumumuz ızdırıp içindedir. Bu gibi insanlar bazan oldukça dindâr olduklarını ifâde ettikleri ve bunu açıkça söyledikleri halde, bazan da Allahsızların bile cesaret edemedikleri sözleri söyleyip, onlara taş çıkartırlar. Onlar her iki durumda da samimi gözükürler. İşte bugünkü insanın içinde kıvrandığı bu çelişik durum, toplumların en büyük huzursuzluk kaynağıdır.

Allahsızların dinsizliğinin sözde ve nazariyatta kaldığını kabul etmek gerekir görülmektedir. Onlar da, tarih boyunca gelen dinin uygulamalarına uymaktadırlar. İnsan sadece hücrelerden ibaret olup, onların dağılmasıyla ve fonksiyonlarını kaybetmeleriyle yok olup giden bir ceset ve çöplükte ko-kuşmaya yüz tutacak bir et ve kemik yığını ise ve öldükten sonra bundan başka bir varlığı yok ise, niçin böyle bir Allahsızlığın dünya çapında önderliğini yapmış kimselerin mezarları yapılsın da insanlar oralara gitsin, saygı duruşunda bulunsun ve onların aleyhine söz söylemek suç sayılsın. Onlara göre, bunlar herhangi bir ağaç yaprağı gibi gelmiş, fonksiyonunu yapmış ve geçip gitmişlerdir. O halde onların hatırlarına saygı durup, mezarlarını ziyaret

etmek yerine yenilerinin gelmesini beklemek daha doğru olmaz mıydı? Eğer onlar, böyle bir tavrı takınmış olsalardı, gerçekten hem teoride hem de pratikte dinsiz ve Allahsız olmalarında, prensiplerine daha bağlı olurlardı. Onlar teoride Allahsızlığı bayrak yapıp, daha önce kurulmuş bulunan düzenlerin aksak yanlarını düzeltceklerine, tümüne karşı baş kaldırıp, kandırabildikleri insanlarla yeni bir otorite ve düzen kurup hükümler olmak için böyle yapmışlardır. Yoksa gayelerinin insanların her derdine çare bulmak olduğu düşünülemez. Ama pratikte kendi liderlerini üstün tutarlar ve onlara manevi bir değer vermektedirler ve onları putlaştırarak yıkmak istedikleri dinden çok aşağı ve en iptidai şekilde bir din icad ederek ona sarılmakta ve böylece de gerçek insan kavramını ve onurunu aşağılamakta dırlar. Ne yazık ki, bunu anlamaktan uzaktırlar. Şüphesiz, bunda ortaçağın sosyal, siyâsî ve dînî düzeninin, yeni çağa geçerken gerekli esnekliği ve yeniden şekil alma kabiliyetini gösterememesinin büyük rolü vardır.

Bugünkü müslümanlar, sahabenin ve tabi'inin devrinde olsalardı, diğer bir deyimle bugünkü dîn anlayışı, o zaman mevcut olsaydı, İslâm dînî Arap yarımadasından dışarı çıkıp, o zamanki dünyanın en medenî milletlerini müslüman etmeğe, onları asırlarca en iyi şekilde idâre etmeğe, ilimlerin gelişmelerini bunun farkında olmayanlar, ilk müslümanların müslümanlığını olduğu kadar, şimdikilerin müslümanlığını da her yönüyle iyi inceleyip üzerinde mukayeseli bir muhakeme yürütmek zorundadırlar. Müslümanlık, ilk müslümanların geniş görüşlülüğü istikametinde anlaşılacak olursa, zamanımızdaki insanlara daha çok sevdirmiş olacaktır. Müslümanlığın, geniş görüşlülük ölçüleri içinde anlaşılması, dînî bize yüklediği önemli ödevlerden biridir. Ancak o zaman, dinsiz ve dindar olamayanlar ve arada kalıp bocalayanlar için huzuru bulacakları bir inanca ve dine kavuşturulmuş ve en azından dinsiz olanlar da, dinsiz olamamak duru-

muna dönüştürülmüş ve etkisiz hale getirilmiş olurlar.

B — İSLÂM DİNİNDE KAYNAK SORUNU

Bir Batılı profesöre, "ilâhî dinler", tam tercümesiyle "vahyedilmiş dinler" tabirini kullandığım bir mektup yazdım. Bana verdiği cevapta "dinler" kelimesini çoğul olarak kullanmama hayret ettiğini ifâde etti. Neden sadece "ilâhî din" dememişim de "ilâhî dinler" tabirini kullanmışım. Bu ilâhî dinleri de Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm dînî olarak belirtmişim. Kendisi dinler tarihi profesörüdür ve O, Allahsızlığa karşı yalnız ilâhî dinler arasında değil, bütün dinler arasında müşterek noktalar, ilke ve esasları bulup ortak bir cephe kurmak peşindedir. Şüphesiz bu ortaklık vahye dayalı üç dinde, daha kolay ve açık olarak ortaya konacak şekildedir. İlahî dinler arasında müşterek bir kelâm ilmi (tanrı bilimi) meydana getirmek için teşebbüse girişenler vardır.

Mukayeseli dînî çalışmalarda ortaya çıkan en önemli konu, kaynak meselesidir. Kaynak, ilmi araştırma ve çalışmaların da önemli meselesidir. Bunu çözmeden ve değerlendirmeden yapılan ilmi çalışmaların değeri tespit edilemez. Bilgi nazariyesinin de ana meselesi, bilgi kaynağını tespit etmek ve değerlendirmektir.

Herhangi bir inanç sistemi, bir ideoloji ve fikir hakkında tam ve doğru bilgi sahibi olmak için, onun kaynağına inmek ve kaynaktan bilgiyi almak, eskiden olduğu gibi, bugünkü ilim anlayışının da temelini teşkil eder.

Vahye dayalı üç dînî kutsal kitapları bugün elimizde bulunmaktadır. Ancak bunların aralarında, peygamberlerine ve salıklarına nispet edilişlerinde çok büyük fark olduğunu tarihi araştırmalar gösteriyor. Yahudiliğin Tevrat'ı ile Hristiyanlığın İncil'i ve İslâmın Kur'ân-ı Kerim'i, tarihi mukayeseli bir araştırmaya tabi tutulduğunda, bunlardan ilkinin Yahudî peygamberlerine, hattâ özellikle Hz. Musa'ya isnadının imkânsız oldu-

ğu görülecektir. İncil'in Hz. İsa'ya isnadı ise, daha yakın çağlarda olmasına rağmen, daha da imkânsız görülmektedir. Buna rağmen Hz. Musa'ya atfedilen Tevrat'ın beş kitabında, bazı vahyedilmiş sözlere rastlamak mümkündür. Ne var ki, bu kitaplar da sonradan Yahudi hükemâsı (hahamlar) tarafından kaleme alındığından, Hz. Musa'ya vahyedilen sözler ile hahamların ifâdeleri, birbirine karışmıştır. Hz. Musa'nın "işte bu vahyedilen Allah'ın sözüdür" dediği hiçbir söz, tarihî hadise olarak kesinlikle Tevrat'ta mevcut olmadığı gibi, bize kadar da intikal etmiş değildir. İncil de aynı durumdadır. Hatta daha ileri gidenlere göre, İncil'de Allah'ın Hz. İsa'ya vahyettiği herhangi bir sözü tarihî kesinlik içinde öğrenmek mümkün olmadığı gibi, mana bakımından İncil'in taşıdığı akıl-dışı olaylar, ilâhî bir din olarak anlaşılmasını güçleştirdiği ve Allah'ın vahyi olduğunu öne sürmeye mani olduğu halde, Hristiyan bilginlerinin tükenmek bilmez çabalarıyla, Tevrat geleneğinde vahye dayanan bir dünya dini ortaya konmuştur.

Kur'ân-ı Kerim'in dünya literatüründe benzeri olmayan üstünlüğü, tarihî kesinlik taşıyan şu durumudur; Kur'ân-ı Kerim, Hz. Muhammed'e vahyedilmiş ve Hz. Muhammed de bu "Kur'ân" bana Allah'tan gemiştir dediği bütün sözleri, kelimeleri ve işaretleri ile beraber hiçbir değişikliğe uğramadan, Hz. Muhammed'in ağızından çıktığı gibi, tarihe mal olarak bize kadar gelmiştir. Diğer bir ifâdeyle, Hz. Muhammed, Kur'an olarak kendisine gelen vahyi, tespit ettirmiş ve ona kendi sözünün karışmamasına çok dikkat etmiş, Kur'ân olan vahyin sınırını belirli bir surette çizmiş ve "İşte Allah'ın sözü budur" dediği Kur'ân-ı Kerim, olduğu gibi, bize ulaşmıştır. Bu tarihî olay, inanan ve inmayan doğru ve batılı araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle, Kur'ân-ı Kerim'in, Hz. Muhammed'in dikte ettirdiği, yazdığı, okuyup anlattığı bir kitap olmasında ve onun dediğinden başka içine başka bir kelime ve harf katılmamış olmasında, bütün doğu ve batı, bütün ilim ve ihtisas sahipleri ittifak halindedir. İşte Kur'ân'ın bu özelliği dünyanın ku-

ruluşundan bu yana hiçbir dinin sahip olmadığı üstün bir karakter taşımasını sağlamıştır. Kur'ân'dan önce dünya literatüründe kesinlikle sahibine nispet edilen bir eser bulmak pek az kimseye nasip olmuştur. Gene de bu eserlerin sahiplerine olan nispet derecelerindeki kesinliğin, münakaşa edilmesi mümkün olduğu halde, Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e nispetindeki kesinlik derecesinde tartışmaya mahal görülmemektedir.

Bu tarihî olay ve fenomenin karşısında Hz. Muhammed'in, Allah'tan vahiy alıp almadığında, Kur'ân-ı Kerimî Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e verip vermediğinde, insanlar ihtilaf etmişlerdir. İşte bu noktanın iman meselesi olduğunu söyleyip tarihi bir gerçeği bir tarafa itmek veya inkâr etmek doğru olmaz. Çünkü o zaman şu soruya cevap bulmağa çalışmak gerekir. Hz. Muhammed'in kendisinin bu Kur'ân'ı söylemesine imkân yoksa, o halde onu kimden almıştır ve kim ona Kur'ân'ı öğretmiştir. Tarih boyunca da kimin kime ne öğrettiğini tesbit edebiliyoruz. Bu bunlardan hangisine uyuyor ve hangisine uymuyor onu da tesbit etmek mümkündür, insaf sahiplerinin şu cevabı vereceklerinde şüphe olmalıdır. Hz. Muhammed bir peygamberdir, ve Kur'ân'ı yüce Allah ona vahiy yoluyla vermiştir.

C — KUR'ÂN BİR VAHİYDİR

1967 yılında, Amerika'da Chicago Üniversitesi müslüman talebeleri, benim için bir veda çayı vermişlerdi. Dâvetliler, müslüman ve Amerikalı üniversite doktora talebeleri ile, öğretim üyelerinden ibâretti. Mısırlı bir doktor, bana, "Hz. Muhammed'in gerçekten peygamber olduğuna inanıyormusunuz?" manasında bir soru yöneltti. Etraftakiler, özellikle bir feslefe profesörü pür kulak kesilmişti. Bunu size anlatmak kolay diye söze başladım. Her şeyden önce siz, Hz. Muhammed'in yaşadığı cemiyetin ilim, iktisâd, kültür ve tarih bakımından ne olduğunu iyi bilirsiniz. Hz. Muhammed'in bir iki veya birkaç defa dışarıya ticâret seyahati yapmasının dışında, bir seyahati yoktur. Bu gibi

ticarî ve kısa süreli seyahatlerde bu zamana kıyasla, o zaman ne öğrenilebileceğini kestirmek kolaydır. Ayak üstü, daha çoğu ticaretle ilgili şifahi bir kaç şey. Öyle bir cemiyetin içinden Kur'an gibi bir kitabı ortaya koyacak bir adamın çıkması imkânsızdır, dedim. Evet, dedi.

Ayrıca, tarih boyunca elimize kadar gelen bütün dünya literatüründe, Kur'an gibi bir kitap bulmak imkânsızdır. Buna da "evet" dedi. Öte yandan Kur'an-ı Kerim'in öyle âyet ve ifâdeleri vardır ki, insan, "bunları bir insan da söyleyebilir" diye düşünebilir. Ama öyle âyetler de vardır ki, onları bir insanın söyleyemeyeceğini ve onların bir insan sözü olmadığını anlar; bu noktayı bir arap olarak siz, daha iyi anlarsınız, dedim, o zaman, sayın doktor, "evet, Muhammed'de bir kutsallık var" diye cevap verince, ben de başkasında bu kadar da kutsallık bulamadığımız için, bu kadar kutsallık bile bize yeter dedim.

Zaten Kur'an'ın vahyi de bundan başka bir şey değildir. Onun, inkârcının gözünde biraz kutsal oluşu, yani biraz ilâhî kaynağa dayalı olması, müslümanlar için tam kutsal ve vahiy olmasının teminatıdır. Böylece günümüzde tarihî ve sosyo-kültürel metodlarla inceleme yapan başka din bilginlerinin, İslâm ile ilgili olarak yaptıkları araştırmalarda, önceki çağlardaki batılı bilginlerin öfkeli ve sübjektif görüşlerini terkederek, objektifliğe yoğunluk kazandırdıkları müşahede edilmektedir. Artık çağdaş batılı bilginlerin çoğunluğu, Kur'an'ı Kerimi Hz. Muhammed'in kendi öz sözü olarak zikretmekten vazgeçmiş ve nazik bir atıfla "Kur'an'da şöyle deniyor" veya "Kur'an şöyle diyor" ifâdelerini kullanmaya başlamışlardır. Çünkü görmüş olmalı ki, Kur'an-ı Kerimî bulunduğu mevkiden düşürmek için onu Hz. Muhammed'in kendi eseri ve telifi olarak göstermek, yağmurdan kaçarken doluya tutulmak olur. O zaman Hz. Muhammed'e insan-üstü bir varlık vermek gerekir. Zira Allah'ın oğlu ve kutsal bir varlık olarak kabul edilen Hz. İsa'nın getirdiği İncil ile Hz. İsa, Hz. Muhammed'in yanında çok sönük ve âciz kalmış olurdu.

Onun için, Kur'an'a vahiy deyip Hz. Muhammed'i insanlık mertebesinde tutmanın işlerine daha iyi geldiğini düşünmüş olmaları gerekir.

Bununla birlikte İslâmî ilimlerde bu derecede ilerlemiş bir yabancının, gene de kendi geleneksel kültür ve dininin tesirinden kurtulma imkânı, pek dar olduğundan ki, hem Kur'an'ın vahiyliğini inkâr etmek hem de kendi dinlerini terkedememenin çelişki ve tenakuzundan kurtulmak için, çok ustalıklı uslûp ve ifade kullanmaya gayret ederler. Onlar yine de çoğu kez ifâdede başarısızlığa uğrar veya korktukları tenakuza düşerler. Onlardan pek azı da cesur davranarak, İslamîliği kabul ederler. Buna karşılık, en yüksek akademik unvana ulaşan ve müslüman ana-babadan gelen bir kimsenin açıkça "Kur'an'da Muhammed söylüyor" diyerek mahkemede arz-ı endam eylemesi, memleketimizde İslâmî ilimler ve kültürde ne kadar ileri (!) olduğumuzu gösterir.

Halk seviyesinde yazılmış en basit ilmî hal kitaplarında, klişe olarak anlatılan "Edille-i Şer'iyye", yani dinin kaynakları Kur'an-ı Kerim, Sünnet, İcmâ-i Ümmet ve Kıyas-ı Fukaha diye dört olarak zikredilmiş ve halk öyle öğrenmiştir. Bu basit ve ilk bilgi, önceleri, sıradan halk kitlelerine öğretilmek için verilirdi. Ama sonraları ve hele şimdi, yüksek tahsilli kimselerin bu bilgileri kendilerine büyük bir imtiyaz bahşediyor ve ona göre de hüküm kesiyorlar.

İslâm dininin iki ana disiplini vardır. Biri "Kelâm İlmî", diğeri "İslâm Hukuk Felsefesi", eski deyimi ile "Usûlü'l-Fıkh ilmi" dir. Her ikisinin kaynağının birleştiği ve ayrıldığı yerler vardır. "Kıyâs-ı Fukaha", yani İslâm hukukçularının mukayeselerinin delil oluşunun, fukahanın çoğunluğunca kabul edilmiş olup, diğerlerine göre kabul edilmediğini bile görmekteyiz.

Bu tarihi delil, sosyal ve kültürel fenomene dayanılarak bir soruya ayak üstü verilen kısa bir cevaptır. Kuran-ı Kerim'in gerçekliğini, felsefî, ilmî ve edebî olarak anlatmak hususunda uzun ve çeşitli eserler ya-

zılmış ve yazılmaktadır. Gene de zamanın anlayışına göre yazmaya devam edilmesi gereklidir. Biz de makalelerimiz içinde buna işaret ettiğimiz hususlar vardır. Burada yalnız şunu ifade etmekten geçemeyeceğim. Kur'an-ı Kerim gerçekliğini, yani Allah'ın sözü olduğu gerçeğini, ihtiva ettiği kendi ilkelelerinden alır. Kur'an'ın Kur'ân oluşuna ilk ve son delil Kur'ân'ın bizzat kendisidir.

D — İSLÂM HUKUKÇULARININ HÜKÜM KAYNAKLARI

İslâm hukukçuları deyiminden "fukaha" yı, yani hukuk bilginlerini kasdettiğimizi açıklamak gerekiyor. Ancak biraz bilgi vermek sûretiyle bu terimin anlamını açıklığa kavuşturmakta fayda mülâhaza ediyoruz. İslâm hukuku anlamında kullanılan "fıkıh" kelimesinin bu anlamda kullanılmaya başlanmasının tarihini tespit etmek imkânsız gibi görünmekte ise de, âlimlerin ifâde ve münakaşalarından, bu kelimenin İslâmın ikinci asrında (h. 100-200) kullanılmaya başladığını anlamak mümkündür. Bu kelimedden önce Hz. Peygamber ve sahabe zamanında fikir, görüş anlamında "re'y" kullanılmıştı. Fıkıh kelimesi, terim olarak ortaya çıkınca "re'y" kelimesi terkedilmiştir. Böylece bu kelime terimleştikten sonra, ilk nesil olan sahabe ve ikinci nesil olan tabi'nin bilginleri ile, ilk büyük ve müstakil müctehidlere de fakih (ç. fukaha) denmiştir. İslâmın üçüncü ve altıncı asırlarında İslâm hukukçuları (fukaha) iki ayrı sahada ihtisasa gitmişlerdir. İslâm hukuku (fıkıh) fer'i meseleler, uygulama ve tatbikata dair hükümlerin tümü veya bir kısmı ve bunları okuyup okutma anlamında kullanılmış; bu işlerle meşgul olan bilginlere de fakih denmiştir. İslâm Hukuk Felsefesi dememiz gereken "Usûlü'l-Fıkh İlmi" tamamen bir disiplin haline geldikten sonra, onunla uğraşan ve onda ihtisas yapan bilginlere, Usûlcüler (Usûliyyûn) denmiştir. İşte h. III./m. IX. asır ile h. VI./m. XII. asırlar arasında fukaha tabiri, usûlcüleri içine almamaktadır. Usûlcüler her ne kadar Hukuk (fıkıh) felsefesine ömürlerini vermişlerse de, tatbikat olarak fıkıhı da bilirlerdi. Fukaha da usûlü (Hukuk felsefesini) mut-

laka bilirdi. Anılan asırlardan önce, nasıl her ikisini birlikte bilenlere fukaha deniyor idiyse, bu asırlardan sonra da gene, her ikisini birlikte bilip bir araya getirenlere de fukaha denmiştir. Bu çoğunlukla böyledir; ama bazı istisnalar da vardır. Anlatmak istediğimiz şudur: "Usûlcü" deyimini "İslâm Hukuk Tarihinde" bir kaç asra mahsus olmak üzere "İslâm Hukuk Felsefesi" üzerinde çalışan ve bu uğurda büyük hizmetler ifa eden zatların büyük bir kısmının, aynı zamanda Kelâm ilminde de ihtisas sahibi kimseler oldukları eserlerinden ve tarihî incelemelerden anlaşılıyor. Kelâm ilmi bilginleri ile, Usûlü'l-Fıkh bilginleri ilkeleri, prensipleri, felsefî tahliller ve metodlara dayanarak Kelâm ilmi ile Usûlü'l-Fıkh ilmini felsefî bakımdan temellendirmişlerdir. h. VII./m. XIII. asırdan sonra, Usûl ile Fıkh tekrar birleşmiştir. Bu sonraki durumu bütün İslâmî ilimlere teşmil ederek ansiklopedist bilginlerin çağı olarak nitelenmek gerekmektedir. Bu ayrı bir konudur. Şimdi, "fukaha" sözü ile "Usûlcü" sözünün hangi zamanda, hangi manalara geldiğini böylece belirttiikten sonra, "İslâm Hukukçuları" deyiminden hem usûlcü hem de fukaha'yı kasdettiğimizi belirtmek istiyoruz. Bu konu, genel bir yazıya daha uygun olup anlaşılması daha kolay olur.

İslâm hukuku h. II./m. VIII. asırdan sonra, kendi içinde okullaşmaya, az çok farklı sistem kurmaya ve mezhepleşmeye başlamıştır. Böylece tutunmuş olan büyük mezhep sistemleri taraftarları, uygulayıcıları, eserleri ve nazariyeleri ile zamanımıza kadar gelmiştir. Sadece eserleri bize kadar gelen müstakil mezhep ve görüş sahibi hukukçular da gelip geçmiştir.

Bu mezhepler, kurucularının sistemlerini geliştirmiştir. Ancak başlangıçta mezhep kurucuları olan müctehid imamlar, Kur'an ve Hz. Peygamberin sünneti hariç, dayandıkları diğer bütün kaynaklarda ihtilaf etmişlerdir. Kur'an ve sünnet bir hükmü inşa eder, yeniden, hiç yokken vaz eder ve ortaya koyar. Kur'an ve sünnetin dışında kalan deliller, aslında mevcut olan, fakat açıkça bildirilmediği için gizli kalan ve bilinmeyen

bir hükmü keşfedip ortaya çıkarmaya yarar. Bu kaynak veya delillerin sayısı başlangıçta hem ihtilafli hem de az sayıda iken, gittikçe mezhepler arasında bu delillere dair olan ihtilâflar azalmış, ama deiillerin sayıları da artmıştır. Bunları 20-30'a kadar çıkarırlar vardır. Bunların bir kısmı şunlardır :

1 — Kuran-ı Kerim, 2 — Sünnet (Bu ikisi müşterek) 3 — İcma-i Ümmet, 4 — Medinelilerin icma'-ı, 5 — Kıyas-ı Fukaha, 6 — Sahabe sözü, 7 — Kamu yararı (Masluhat-ı Mürsele), 8 — İstishab (eski durumun devamı), 9 — Beraet asliyye, 10 — Örf ve adet, 11 — İstikra, 12 — Kötü vesilenin menî (seda-el-zerain), 13 — İstidlâl, 14 — İstihsan, 15 — Zor olmayanı (hafif olan) almak, 16 — Kûfelilerin icma'-ı, 17 — Dört halifenin isma'ı¹.

Bu kaynakların her biri üzerinde eserler yazılmış ve yazılmaktadır. Ancak başka bir delil de kullandıklarını biz ortaya koymak istiyoruz, o da vâkifin sözüdür.

E — İSLÂM HUKUKUNDA HÜKÜM KAYNAĞI OLARAK VÂKIF'IN SÖZÜ

İslâm Hukukunda hüküm kaynakları mezhepler arasında ilk anlarda ihtilâflara yol açmıştı, ama sonları, bütün mezhepler, birbirlerinin delillerini biraz farklı veya şartlı olarak kabul etmişlerdir. Vakıf konusunda da bir takım ihtilâflar mevcuttur. Vakıf malik'in mülkiyet hakkı baki kalmak şartıyla menfaatını, yararlanılmasını başkalarına vermektir. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre bir malın mülkiyeti Allah'a ait olmak üzere menfaatını bağışlamaktır, tasadduk etmektir². Vakfın sonunun fakir ve yoksul kimselere varması şarttır. Bu maksatla vakıflar meşru sayılır. Buna Allah'a yakınlık ve kurbiyet denir³. Bunun ebedî yani bir daha malik'e dönmemesi şartı vardır⁴. Vakfedilen mal, satılmaz, miras yolu ile geçmez ve hibe edilmez⁵. Ancak o malın geliri, kazancı ve ondan yararlanma bağışlanır ve başkasına, özellikle fakire verilir. Memleketimizde eskiden yapılmış ve özellikle İstanbul'da da herkesin bildiği vakıf mallarının satılmış ol-

masıdır. Vakıf satılmaz olduğu halde satılmış olan vakıf mallarının satışı bâtil ve geçersiz bir satıştır. Kanunen meşru olmayan bu satışların batıl ve aslından geçersiz olduğunu kabul edip yürürlüğe koymak suretiyle eskiden özel şahıslara yapılan satışların iptal edilerek malların geri alınmasının düşünülmesi gerçeğine inanıyorum.

Vakfedenin sözü ve şartı fukaha tarafından hiç yoruma tabi tutulmadan uygulanmıştır, fakat bunun hüküm kaynağı olduğu söylenip diğer şerî delillere ilhak edildiğine rastlamadım. Bunun için bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Böylece, İslâm Hukukunda üç türlü nassın olduğu ortaya çıkıyor. Biri Kuran'ı Kerim, ikincisi Hadisi Şerif ve üçüncüsü ise vakfedenin sözüdür. Vakfedenin ileri sürdüğü şartlar ve nitelikler Kuran ve Hadisin "nass"ına ve açık ifadesine aykırı olmamak şartıyla Kur'ân ve Hadis sözü gibi geçerli ve uygulamasının zorunlu olduğuna hükmedilmiştir. Bunun Fıkıhtaki ifadesi şudur :

"Şart-ı vâkif, amel ve mefhum ve delâlette nass-ı şâri' gibidir"⁶. Yani vakfedenin sözü işlem görmekte, anlamda ve gösterdiği manada şeriat koyanın (yüce Allah ve Hz. Peygamber) sözü gibi dinî hüküm için uyulması gereklidir. el-Hidâye, Şârihi Sivaslı Kemâluddîn Muhammed İbn el-Human (ö: 861 H. 1456 M) vâkif'in şartları şeriata aykırı değilse muteberdir, demektedir. Çünkü malının sahibi kendisidir. Günah bir iş olmamak şartıyla malını istediği gibi kullanır. Fakirlerin her hangi bir sınıfına vakfedeceği gibi hepsine de vakfedebilir⁷.

1 — Şihobuddîn Ebul-Abbas Ahmed İbn İdris el-Karafi (ö: 684 H. 1285 M.) Tenkih el-Fusul, 198, Mısır 1306 Hicri, Seyfuddîn Ebul-Hasan Ali el-Amidi (ö: 631 H. 1233 M.) el-ihkom fi Usul el-Ahkam 1/82, 3/128-136.

2 — Ali b. Ebi Bekir El-Merginani (ö: 593 H. 1195 M.) el-Hidâye 3/10 el-Kuhustani 2/160.

3 — Agy

4 — El-Hidaye 3/12, el-Kuhustani 2/163.

5 — El-Hidaye 3/11

6 — Ali Haydar, Tertib el-Sunuf fi Ahkam el-Vukuf, 14. İstanbul 1340 H. Hüseyin Ali el-Azmi. Ahkam El-Evkâf, 74, Bağdat 1949.

7 — İbn El-Humam, Şerh-i Feth el-Kadir 5/38.

Meselâ, vâkif bir malı vakfedip yazdırdıktan sonra kendisinin vakıfnâmede koyduğu şart ve nitelikleri değiştirme yetkisini haiz değildir. Böyle yapmış olduğu bir vakıfta, sonradan bu vakfın gelirinden, vakıfnâmede zikretmiş olduğu niteliklerin dışında kalan şahıslara verilmesini emretmiş ve istemiş olsa, bu sözlerine kulak verilmez⁸.

Burada "verilmez" hükmünün kaynağı vâkifin vakıfnamesinde zikretmiş olduğu şart ve niteliklerdir. Aslında dinen ve şeriatta o kimselere verilmesi caiz, meşru ve doğru iken vâkifin şartına uymadıkları için onlara vâkifin gelirinden verilmemesi hükümüne gidilmiştir. İşte buna benzer ve din açısından bu hükmün kaynağı vâkifin sözü olmuş oluyor. Burada bir noktaya daha dikkat çekmek istiyorum. Vâkifin sözüne göre aslında ve şeriatta caiz olan birşey yasaklanıyor. Bu önemli bir hüküm kaynağı olup bir müctehidin ictihâdından daha kuvvetli bir kaynak teşkil etmektedir. Zira müctehidin kendisi ictihadını değiştirebilir ve ona dinen engel olamaması şöyle dursun, ona zıt bir ictihat yapması kanaatına varmışsa, bunu dinen yapmak zorunda sayılır. Çünkü ictihat yanlış ve doğruya ihtimali olan bir fikir ve anlayıştır. Yanlışlığı müctehidin kendisi tarafından anlaşılıyorsa, hata üzerinde ısrar etmesi dinen doğru değildir. Bu, Mecellede "İctihad ile ictihad çürütülemez"⁹ maddesi ile ifade edilmiştir. Hz. Ömer kadı tayin ettiği Ebu Musa Eş'ariye şöyle yazmıştır :

"Bugün hükmettiğin bir meseleyi, sonra tekrar düşünüp doğrusunu bulmuşsan, önceden vermiş olduğun hüküm, seni hak olana dönmekten asla alıkoymasın. Zira hak eskidir. Hakka dönmek yanlışta ısrar etmekten daha iyidir"¹⁰.

İctihad hakkında çok önemli ikinci bir kaide de ictihadın, yanlışta ihtimali olması yönünden mülzim olmamasıdır. Yani başkasına o ictihadın zorla kabul ettirilemez ve yaptırılamaz olmasıdır.

Vâkifin şartına olduğu gibi uyulmaya ve onu başka şekilde yorumlamaya ve anlamaya gidilmesine teşebbüs etmeden ve hatta

bunu düşünmeden kabul edildiğine en açık misal olarak şunu vereceğiz.

"Vâkif bir malı çocuklarına ve soyuna devam ettikleri sürede vakfetse ve Hanefi mezhebinden Şafiiye geçenlerin mahrum edilmesini şart koşmussa çocuklarından ve soyundan birisi şafii mezhebine geçse, vakıftan mahrum olur. Nitekim, çocuklarından biri İrtidat etse o da vakıftan mahrum olur."¹¹

Buraha Hanefi mezhebinden Şafii mezhebine geçmenin vakıftan mahrum bırakılması din yönünden münakaşa edilebilirdi. Çünkü vakıfta asil gaye Allah'a yakınlık ve kurbiyet sorunudur. Bir kimsenin Hanefi iken olan dindarlığı, doğruluğu, Şafii mezhebine geçtiği zaman değişmez. Her iki mezhep te hak olduğuna göre bunda bir yolsuzluk ve doğru yoldan ayrıma düşünülemez. Her iki mezhep muteber ve saygı değer iken birini diğerinden ayırmak dinen bir gerçeği tutup da yanlış olanı terketmek de söz konusu değildir. Buna rağmen Vâkifin şartının bu kurbiyet meselesini göz önünde bulundurmaktaki tutarlığı münakaşa edilmeden olduğu gibi nass-ı şâri yani şeriat koyanın sözü gibi infaz ve icra edilmiştir.

Bu kısa misal ve açıklama ile vâkifin şartı, İslam Hukukunda hüküm kaynağı olarak ortaya çıkmış oluyor ve kanun vazıı veya kadı ve yargıç vâkifin şartını gözönünde bulundurma mecburiyetinde olduğu anlaşılıyor.

F — KANUNUN TEMELİNDE AHLÂK, AHLÂKIN TEMELİNDE DİN OLMALI

Kanun, fizikî ve maddî olan dış şeklin yapıcı unsurları dışında, yine yapıcı olduğu halde, maddî olmayan bir unsuru taşıyan insan için var edilmiştir. İnsanı diğer bütün varlıklardan ayıran asıl unsur, bu maddî olmayan unsurdur. O unsurun in-

8 — Ali Haydar Age, 15.

9 — Mecellenin 16 ncı Maddesi, Ali Haydar Mecelle Şerhi 1/168, Hüseyin Atay İslam Hukuku Felsefesi Ankara 1973, 382

10 — H. Atay Age. 57, 365.

11 — A. Haydar, Ahkam el-Vukûf 397.

sana sağladığı özellikler, okumak, ilim yapmak, düşünmek, muhakeme etmek ve işinde gücünde irâde sahibi olmaktır. Bunları iki kelimedede toplarsak insan, düşünen ve irâde hürriyetine sahip olan bir varlıktır diyebiliriz.

Yüce Allah, her tarafa yönelebilecek kabiliyette yarattığı insanın içine, bir endişe ve korku koymuştur. İnsan, kendi varlığının ne olacağından korkmaktadır. Onun bütün düşünce ve çabası, kendisinin güven içinde olmasını ve yaşamını devam ettirmesini teminat altına almaktır. Yüce Allah, insanı bu kadar üstün nitelikte yaratınca onu, endişe ve korku içinde sağa sola saldırarak dünyayı kasıp kavurmasını önlemek ve onu çaresizlik içinde bırakmamak için, ona din duygusu ve kavramını bahşetmiştir. Bu, insanda kutsallık ve tabiat üstü bir varlığa bağlanma düşüncesinin gereğini doğurmuş, onun kendini güvende hissetmesini sağlayarak, kendisini endişeden ve yok olma korkusundan kurtarmıştır. Din insanın umut kaynağı, güven kaynağı olabilmek için, uyulması gereken bir takım kurallar ve şartlar koymuştur. İnsanın kalbinin derinliklerine kök salan, zihninin bunaldığı meseleler ve olaylarda ışık kaynağını teşkil eden dinî öğretiler, onun şahsiyetinin temelini örnek üzere konmuştur.

Din, insanların birbirinin kardeşi olduğunu, ona göre sevişmelerini, birbirinin hak ve hukukuna saygı göstermelerini, en iyi insanın başkasına zarar vermeyen kişi olduğunu, hele bir insanı öldürmenin, isteyerek veya istemeyerek, bir kimsenin canına kıymanın çok büyük günah olduğunu ve böyle bir günahı işleyen insanlar için Yüce Allah'ın cezasının sert olacağını bildirir. Din, kutsallık ve saygı kavramını *yaratmak* sûretiyle, insan oğluna en büyük iyilikte bulunmuştur. Din, bu kavramları koyduğu kural ve ilkelerin mayasına katmış ve bu yolla kanunlarını da kutsallaştırarak, onları uygulayanları hem övmüş ve hem de mükâfatlandırarak kutsallık payı almaya aday kabul etmiştir.

İnsanoğlu tarih boyunca dinden aldığı bu ruh ve anlayışın ışığında, dinin kural ve il-

kelerine uygun düşen kendi hayat tecrübelerinden de yararlanarak uyulmasını gerekli gördüğü bir takım kuralları da kendisi eklemiş ve bundan ahlâk kuralları doğmuştur. Bu itibarla ahlâk da saygı değerliliğini ve kutsallığını dinden alır. İnsanlar kendi güven ve varlıkları için bu dinî ve ahlâkî kural ve kaidelerin uygulanmasını titizlikle takip ettikleri zaman rahat ve sukûn içinde huzurla yaşarlar.

Toplumlar büyüyüp devletler teşekkül edince, insanların insanları idâre etmeleri için gereken kurallar konarak kanun adını aldı. Halk da bu kanunları dinin ve ahlâk kurallarının ruhuna uygun görüp onları da aynı şekilde kutsal ve saygı değer kabul ederek onlara uymayı kalben benimser. Bir milletin temel din ve ahlâk kaidelerine uygun olmayan kanunlar, o milletin kalbinde yer etmez, kutsallık ve saygıdan yoksun olan bu çeşit kanunlara uyma ancak polis gücü ile mümkün olur.

Asırlarca din düşmanı, can düşmanı, mal ve vatan düşmanı ile birlikte milletimizin dinine saldırılmış, küfredilmiş, hakaret edilmiş, kutsallık ve saygı kavramları bayatlaştırılmış ve bayağılaştırılmış, milletin dini zayıflayınca ahlâkı da beraber zayıflamıştır. Din adı altında katı ve donmuş bir anlayış öne sürülmüştür. Ciddî ve modern bir din öğretimi ve ahlâk eğitiminden yoksun olan bir toplumun kanun saygısından da yoksun olacağına şaşmamalıdır. Ama kanun korkusuna gelince, bunun varlığından ancak kanunları âdil, eşit bir şekilde ve takdir hakkı gibi indî bir tasarrufa yer vermeden uyguladığımız sürece bahsedilebilir. Şu söz götürmez bir gerçektir ki, kanun korkusu sağlansa bile, memleketin hiçbir önemli meselesi böyle bir korkuyla çözülemez.

Trafik kazaları konusunu ele alalım. Bir insanın ölümünden bir değil, bir çok kişi sorumlu olabilir. Böyle hallerde polis, kanunun ilk uygulayıcısıdır. Eğer polis şu veya bu sebepten üstüne düşeni yapmaz ve kanunu âdil olarak uygulamazsa kazaya sebep olan şoför kadar o da sorumlu olur.

Polisin kanunu uygulamasına engel olanlar da aynı şekilde sorumlu olurlar. Böylece bu sorumluluklar zinciri uzayıp gider. Şüphesiz burada birinci katil şoför, ikincisi polis, üçüncüsü ona kanunu uygulatmayanlardır. Kanunu uygulamayan ve uygulatmayan bir ölüme sebep olursa, ölüme sebep olmuş olarak hüküm giymelidir veya en azından milletin vicdanında öyle mahkûm olmalıdır.

Bir an için şoförlerde Allah korkusunun, kanun korkusunun ve insan sevgisinin, sorumluluk duygusu ve günah korkusunun olmadığını düşünelim. Bu "yok" ların sonunda elbette can güvenliği de olmayacaktır. Direksiyonun başına geçen kimse insan olduğunu unutursa, ne can güvenliği kalır ne de mal. Nasıl ki intihar edenlerin, katillerin, yol kesenlerin cenaze namazı kılınmazsa, bile bile kanun ve kuralları dinlemiyerek başkalarının ölümüne sebep olanların cenaze namazlarının kılınmayacağını ilân edilmesi gerekir.

Kanunun temelinde dinin olmasını ileri sürmek bugünkü Anayasaya aykırıdır. Fakat ancak kanun koyma bakımından böyle bir söz Anayasaya aykırı düşer. Öğretim ve eğitim bakımından din eğitime önem verilmesi, Tevhid-i Tedrisât Kanununun gayesinin gereğidir. Bu kanun da Anayasanın değişmez maddelerindedir.

Bir toplumun dirlik ve düzeni üç düzenleyici müessesenin birbirini tamamlamasıyla kurulur: Din müessesesi, ahlâk müessesesi ve Kanun müessesesi. Din ahlâkî kurları kutsallaştırır ve ahlâk da dinin emir ve görevlerini tamamlar. Her ikisi birlikte kanunu hem kutsallaştırır hem de ona saygı, bir başka derinlik ve bir başka boyut kazandırır.

İnsanın insanlığını ispat edebilmek ve bir yaratığın insan olduğunu savunmak için, onun görünen heykel, şekil ve maddî varlığını idare eden zihin yapısına ve zihniyetine bakılır. İnsanlar robot ve oto-makine gibi hareket eden bir hayvan değildir. Bir hayvanın tabiatı, yaratılıştaki iç güdüleri onun

hareketlerini otomatik olarak harekete geçirir veya durdurur. Bir hayvan acıktığı zaman otomatik olarak harekete geçer ve karını doyuncaya kadar durur, artık acıkana kadar bir daha ne yiyeceğini düşünmez. Başka hayvanlarla karşılaşacağını düşünüp nasıl bir davranışta bulunması gerektiğine dair beyinde bir kararı ve vermiş olduğu bir hüküm yoktur. Evlenip çocuğu olacağını, evinin odaları, yatağı olması gerektiğini ve bunları nereden ve nasıl temin edeceğini bilmez ve bunlardan doğacak sonuçların ve ilişkilerin nasıl olması gerektiğini düşünemez. Bunun için de kendileri arasında üzerinde anlaşılıp birleştikleri ve her birinin hakkına riayet edilmesini teminat altına alan ilkeleri, kurumları ve kararları yoktur.

Bu ve buna benzer bir çok işler ve ilişkilerde hayvanın hareketi sadece iç duygusu ve dürtüsü ile olup bir düşünceye ve fikre dayanmamaktadır. İşte insan, bütün işlerinde bir takım düşünceler hesaplar ve önceden tayin edilmiş ve kararlaştırılmış gayelere göre hareket eder ve davranışta bulunur. Emir veren ve karar alan ve bunları yürüten, harekete geçiren merkez, insanın zihnidir. Bu zihnin hangi ve ne gibi ilkelere uyarak karar vermesi lazım ki diğer insanlarla iyi geçinsin. İnsanın huzura, mutluluğa kavuşması için, onu en yüce bir varlığa bağlamak gereklidir. Bu onun hem iç ve hem dış dünyasını bilen, onu var eden bir varlık olmalıdır. Gerçekten insana, kendisini yaratan, yoktan var eden bir varlığı tanıtmak, anlatmak kadar büyük bir hizmet yapılmış olamaz. Beni yaratan ve yoktan var edip terbiye ederek büyümemi sağlayan, her isteğimi, her zaman ve her yerde yapan yücelerin yücesi bir varlık vardır ve benim mâlikim, sahibim odur ve ben öyle bir varlığa aitim diyen insan umutsuz ve mutsuz olamaz. Dünyalar sanki onundur. Çünkü dünyaların sahibi onu da var etmiştir. Bu şuur insana aşılınca ve insan bunu duyarak inanır ve bağlanırsa, onun emirlerine uymak kendisi için zevkli bir görev olur. O yücelerden yüce varlık, Allah'ı her an içinde, şuurunda hazır ve nâzır bulacağı için hiç bir zaman, toplum içinde ve dışında

başkasının gördüğü ve görmediği her yerde daima Allah'a karşı saygılı, onun buyruk ve yasaklarına gönülden itaatkâr olacaktır. Bu duygu ve düşüncede olan insan yüce Allah'ın diğer yaratıklarına karşı da saygılı olacak onları sevecektir. Zira onların sahibi ve yaratanı kendi sahibi ve yaratandır. Böyle olan insan başkalarına eza etmez, onların zararına çalışmaz onları sever ve yardımlarına koşar.

Bu şuur ve düşüncede olmayan, bir kimsenin doymak bilmez arzu ve heveslerine kimse engel olamaz. Bunların hayvanlar gibi arzu ve emellerini iç güdü ve tabii otomasyon ile durdurmak imkânı yoktur. İnsana verilmiş olan hür irade gücü onu otomatik gibi hareket etmekten çıkarmıştır. Onun bu serbest iradesi Allah inancı ile terbiye edilmezse, hayvandan daha zararlı ve vahşi olur. Bu gibiler için Kur'anda "Onlar hayvan gibi belki de daha şaşkındırlar" (7/179) buyurulmuştur.

İnsanların bu hayvan gibi şaşkınca, sormusuzca hareket, davranış ve saldırılarını önlemek için kanunlar konur ve devletler kurulur. Devlet, toplumu korumak için insanların hayvanca değil, insanca yaşamalarını temin etmek hususunda yaptığı kanunları memurları ile uygular ve herkesi kontrol ederek yanlış hareket edenleri cezalandırır. Ama devlet bu işi tam yapmak için herkesin peşine bir memur takması ve memurun peşine de ayrıca başka bir memur takması gerekir ki, bunun altından kalkılmaz. Kanunun ve devlet polislerinin dışında, insanların birbirinden korkmaları çekinmeleri ve birbirlerini saymaları gerekir, ki onların göreceği bir harekette bulunmaktan kaçınılsınlar. İşte buna engel olan kanuna ahlâk kuralları denir. Bu ahlâk kuralları ortadan kalkınca devlet kanunları acze düşer ve hiç bir şey yapamaz. Buna toplumun ve fertlerin vicdanı da denilebilir. Bir hareket ve davranış fertlerin ve kamunun vicdanında cezaya çarptırılmaz ve mahkûm edilmezse, o işin önü çok zor alınır veya hiç alınmaz. İşte bu anarşiyi doğurur. Anarşinin, kargaşalığın temeli kanunun yetersizliğinden

çok ahlâk sorunudur. Ahlâk da temeli dine dayamalı ve müeyyidesini Allah'tan almalıdır. Memleketimizde ve diğer toplumlarda olduğu gibi insan ahlâksızlıkta birleşebilir, ve iyi ahlâk kuralları gözünden düşerse kanun geçerliliğini yitirir. Toplum buhrana sürüklenir. Eğer ahlâk dinden dayanak alır ve Allah inancına bağlanırsa geçerliliğini korur ve daha çok müessir olur. Din sadece ahlâki ayakta tutmakla kalmaz, ahlâkın da gidemeyeceği ve uzanamayacağı gizli ve mahrem yerlere kadar girer. Çünkü Allah korkusu ve sevgisi her an insan ile beraber olur ve böyle bir insan, ahlâklı insan olacaktır. Hz. Peygamber bunu anlatmak hususunda "hiç kimsenin olmadığı yerde Allah'tan utanmalıdır" buyurmuştur. Allah her yerde hazır ve nâzır olduğundan her an insan onun gözetimi altındadır ve insan her an kendini Allah'a sevdirecek ve beğendirecek hareket ve iş yapmağa dikkat edecektir. Böylece iyi dindar, güzel ahlâklı ve faydalı bir vatandaş olacaktır.

"İyi insandır ve iyi kimsedir" sözünü yanlış kullanıyoruz. "İyi insan" dediğimiz zaman, elinden iş gelmeyen, pısrık, sessiz, sakin ve durgun, ancak ekmeğini çıkaracak, geçimini sağlayacak ve başkasına muhtaç olmayacak kadar çalışan kimseyi kasdederiz. Bu tip insana elbette kötü denmez, ama, iyi bir insan için bu yeterli değildir. Doğrusu iyi insanın iyilik derecesi, başkalarına olan yardımı, iyiliklerinin çokluğu ve başkalarının zararına olan hareket ve davranışlarının azlığı nisbetinde bir kimse iyi, çok iyi veya kötü, çok kötü insan olabilir. İyi ve ahlâklı insan deyince, herkese karşı ve hatta hayvanlara karşı hareket ve davranışlarını en iyi ahlâk kaidelerine göre yürüten ve düzenleyen, hepsine yardıma koşan ve iyilikte bulunan kimseyi anlamalıyız. Ahlâk aslında iyi ilişkilerin ifodesidir. İlişki kurmayan bir kimsenin ahlâklı olup olmadığı bilinmez. İnsanın Allahla ilişkisini, aile fertleri ile ilişkisini, toplumla ve devletle olan ilişkisinin tümünü hesaba katmak gerekir.

Doğru ahlâki dinden ayırmak çok zor ve imkânsız gibidir. Hz. Peygamber "ben

en iyi ahlâkî tamamlamak için peygamber gönderildim" buyurmuştur. Bu hadisten anlaşılan odur ki iyi ahlâkî tamamlamak kemale erdirmek, peygamber gönderilmesinin gayesi ve amacı oluyor. Buna göre iyi ahlâkî olmak da dinin gayesidir. Başka bir hadiste de Hz. Peygamber "Din iyi ahlaktır" ve "İslamiyet iyi ahlaktır" buyurmuştur. Ahlâk insanın görevlerini bilmesi ve yapması olduğuna göre din ile arasındaki ilişkiyi anlamak çok kolaydır. İyi bir dindar iyi ahlâkî kişidir. Ahlâksız dindar düşünülmez. Dindardır, ama, ahlâksız deyimini kullanan dini kötülemek için söylemiyorsa, dini bilmediğini söylemek gerekir. Ahlâk, din gibi insanın bütün görevlerini yapma-

yı içine alır. Ahlâk kurallarına riayet edip kanunlara karşı gelen iyi ahlâkî olamaz. Aynı şekilde dindar olmayan da iyi ahlâkî olamaz. Yoksa ahlâk müeyyidesiz kalır. Ahlâkın müeyyidesini topluma dayayıp dinsiz ahlâkî kimsenin bulunacağını iddia edenler, delinde dine dayanan halkın ahlâk görüşüne uygun hareket ederek kendilerine ahlâkî denmesini temin etmiş olurlar ve dolayısıyla dinden kaynaklanmış bulunurlar. Burada mutlak kanun kastedilmiştir. Yoksa iyi ahlâk kurallarına aykırı olan bir kanun ahlâkla bağdaşamaz. Hz. Peygamberin şu sözü ile makalemizi burada bitirelim "İnananların en iyisi, ahlâkı en iyi olanıdır".